

Den rättmätige ägaren av din kropp

Publicerad: 26 augusti 2008, 12.03

SJÄLENS BONING Den medicinska utvecklingen har gjort det nödvändigt att diskutera vem som äger din kropp – och vilka rättigheter som följer på detta ägande. För att kunna hantera de nya frågeställningarna föreslår Barbro Björkman en ny syn på ägandeskap.

Är vi våra kroppar? Jag säger ”min kropp” och menar både ”den” och ”mig”. Innanför hudens fjärlstunna pansar ryms både identitet och annanhet; jag både är och är inte mina armar, njurar, fötter. I en tid av transplantationer, organdonation och uthyrda livmödrar blir jagets hemvist än mer oklar. Kroppens delar hanteras inom medicinsk terminologi och praktik som en uppsättning utbytbara funktioner i sin innehavares tjänst. Men vem är denna innehavare? Kan vi behandla våra kroppar som ting, utan att förtingliga oss själva? När jag talar om kroppen talar jag samtidigt om mig själv och om något som tillhör mig. I språket finns en antydning om ägande, det är med possessiva pronomens hjälp som vi ger namn åt kroppsligheten. Min hand, min kind, mina ögon: den verbala kroppen är en ägodel.

Det traditionella sättet att förstå människokroppen är också just som egendom. Inom filosofin företräds detta synsätt av naturrätten, enligt vilken människan äger sin kropp och åtnjuter alla med ägandeskapet förknippade rättigheter, inklusive rätten att tjäna pengar på den. Denna filosofiska skola, med John Locke som mest framstående förespråkare, representerar ett ägandeskapskoncept som förstår varje inskränkning av ägarens inflytande över sin egendom som statligt förmynderi. I den naturrättsliga traditionen är ägandet en garant för individens grundläggande frihet.

Vid formandet av en förståelse av kroppen som egendom har också den religiösa traditionen varit tongivande. I en kristen världsbild är människans satt att förvalta Guds skapelse, men har ingen rätt att hävda ägandeskap över sin kropp. Bibelns första Korinthierbrev uttrycker det tydligt: ”Ni tillhör inte er själva. Gud har köpt er och priset är betalt.” Även om naturrätt och religiös doktrin skiljer sig åt i sin syn på vem som är människokroppens rättmätige ägare, delar de en förståelse av kroppen som ett tinglikt objekt som är möjligt att äga. Ägaren tar i båda dessa traditioner också gestalten av ett icke kroppsligt subjekt.

Liksom jorden tillhör kroppen alltid någon. Naturrättens ägandeskap är centrerat kring investering av arbete: om jag bearbetar marken kan jag göra anspråk på att äga den. Med samma logik äger Gud sin skapelse, och den mark som vi kan tillskansa oss med plog och harv tillhörde från början Gud, alltings ursprunglige ägare.

Senare tids vetenskapliga och medicinska utveckling har gjort frågor som rör ägandet av kroppen allt mer angelägna. Äger vi våra kroppar, och följer individens rätt att sälja sin njure eller sitt blod med nödvändighet av ett sådant ägandeskap?

Med naturrättens syn på ägande som en uppsättning icke förhandlingsbara rättigheter är möjligheten till kommersialisering av den egna kroppen inkluderad i själva ägandebegreppet. Kristen filosofi representerar en mer problematiserande syn på denna typ av verksamhet, men

tappar sitt inflytande allt eftersom religionens ställning som filosofisk utgångspunkt försvagas.

I avhandlingen *Virtue Ethics, Bioethics, and the Ownership of Biological Material* (KTH, 2013), som imorgon läggs fram vid Kungliga tekniska högskolans filosofienhet, föreslår Barbro Björkman en syn på ägandeskap som bättre skall kunna hantera de frågeställningar kring kroppen som egendom som aktualiseras av modern medicin och bioteknologi. Det kan gälla rätten att förfoga över sin genetiska information, eller den moraliska problematik som omgärdar organförsäljning.

Björkman väljer att förstå ägandeskap som en överenskommelse som kan anta olika former, genom urval från ett knippe rättigheter. Hon talar om ”grader av ägandeskap”, som sträcker sig från naturrättens oinskränkt autonoma ägande till mer begränsade former av förfoganderätt.

Det ägandeskapsbegrepp som Björkman förespråkar står på flera sätt i kontrast till den naturrättsliga idén om ägande. Istället för att se ägandeskapet som en relation mellan ägaren och det ägda betraktar hon det som ett förhållande mellan den som äger och den som inte äger. Ägandet är då ett socialt avtal snarare än en av naturen given rättighet, och Björkman kallar också sin syn på ägande för socialkonstruktivistisk.

De med ägande förknippade rättigheterna omfattar bland annat rätten till egendomens trygghet i livet och efter döden, rätten att förfoga fritt över sin egendom och att tjäna pengar på den. Sådana listor över ägandeskapets beståndsdelar är ingenting nytt inom filosofin – Björkmans främsta bidrag är att betrakta komponenterna som möjliga att separera, för att skapa ett ägandeskapsbegrepp som förmår hantera nya former av egendom.

För att tillämpa ett sådant mer flexibelt ägandeskapskoncept på biologiskt material som kroppsdelar, organ och genetisk information tar Björkman spjörn mot Aristoteles moralfilosofiska teorier. Hon tillåter sig en fri tolkning av hans verk ”Den nikomakiska etiken”, men förblir författaren trogen i hans dygdetiska utgångspunkt.

Därmed utmanar avhandlingen också utilitarismens dominerande ställning inom akademisk filosofi. Till skillnad från den konsekvensorienterade utilitarismen sätter dygdetiken människans karaktärsegenskaper framför hennes handlingar. Det handlande subjektets moraliska måttstock är ”den dygdiga människan”, med karaktärsdrag som mod, vishet och självbehärskning. Medan utilitaristen inte gör någon moralisk åtskillnad mellan att ge bort sin ena njure och att sälja den till någon som har råd att betala är agentens uppsåt avgörande för en dygdetikers bedömning av en handling moraliska värde.

En styrka hos den dygdetiska traditionen är att den bygger på en föreställning om hur den enskilda människan kan förverkliga sin egen mänsklighet, och leva ett så fullkomligt liv som möjligt. Till skillnad från utilitarismen undkommer den därmed den problematik som det innebär att hävda objektiva moraliska principer och samtidigt förneka existensen av en (gudomlig) instiftare av sådana lagar.

I en medicinsk och bioetisk kontext tycks Björkmans främsta argument för en tillämpning av dygdetiken vara att den i större utsträckning än andra moraliska ramverk överensstämmer med vår ”moraliska intuition”: till exempel förmår den underbygga ett argument till förmån för att tillåta donation, men inte försäljning, av mänskliga organ. Björkman använder sig aldrig av denna allmänhetens känsla för rätt och fel för att leda någon moralisk princip i bevis, men uppvisar i sina resonemang en sällsynt stor respekt för den mänskliga känslans etik.

Björkman kritiserar vidare tendensen att i den etiska debatten behandla olika typer av biologiskt

material på samma basis. Hon framhåller nödvändigheten i att göra åtskillnad mellan de kroppsliga tillgångar som är begränsade – som organ – och de som, liksom stamceller, kan doneras utan någon egentlig förlust för givaren.

Man kan tänka sig en skala – Björkman skisserar en sådan – där de kroppsliga resurserna ordnas efter sin grad av oundgänglighet, från stamceller via sperma, blod och ägg, till en lever, eller till och med ett hjärta. Avhandlingen visar hur lagstiftningen nästan undantagslöst löper efter denna skala, och uppvisar större fördragsamhet med försäljning av till exempel hår än en levande människas vitala organ. Vad gäller stamceller och andra typer av genetiskt material är hanteringen av dessa ännu till stora delar oreglerad. Björkman antyder en form av biologisk upphovsrättslagstiftning som, helt i linje med informationsålderns människosyn, skulle göra var och en av oss till ägare av vår egen källkod.

För detta faktum gör sig påmint även i Björkmans avhandling: hur modern medicin och biovetenskap förstärker och naturaliserar synen på kroppen som en uppsättning funktioner styrda av genernas programvara. Delar av kroppen uppfattas som möjliga att separera från individen, och tillskrivs enbart instrumentellt och potentiellt ekonomiskt värde. En fragmenterad kropp kan instrumentaliseras, utan att det medför en instrumentalisering av personen som helhet. I vetenskaplig terminologi sker en semantisk omstöpning av kroppen till en samling reservdelar som uppfattas som avsjälade och separerade från jaget. En medicinsk praktik som omfattar donation och till och med försäljning av organ och genetiskt material innebär därför en mekanistisk, reduktionistisk förståelse av kroppen, men inte nödvändigtvis en överföring av denna syn till att gälla hela människan. Om individen uppfattar sina kroppsdelar som tinglika och främmande för jagets essens ligger ett förhållningssätt till dem som ägodelar nära till hands, men handhavandet av dem som sådana förlorar sin bäring på människosyn och identitetsskapande.

Är då den hela kroppen ännu fredad? En diskussion kring ägandeskap av biologiskt material förutsätter en splittring av tillvaron i ande och materia i Descartes efterföljd: den kräver en förståelse av mänsklig identitet som möjlig att separera från kroppen. Men en syn på kroppen som egendom löper, också med en cartesiansk separation av kropp och själ, risken att utvidgas till en syn även på personen som möjlig att äga. Den religiösa argumentation som betraktar människokroppen som ett lån från Gud låter sig exempelvis tillämpas även på människan som helhet. I vilken mån lagstiftningen tillåter oss att förhålla oss till vår egen varelse som egendom varierar – det är till exempel inte tillåtet att sälja sig själv som slav. Däremot är lönearbete – som baseras på en försäljning av egna förmågor som svårligen låter sig avgränsas från någon tänkt kärna av jaget – inte bara tillåtet, utan en av grundvalarna för ett civiliserat samhälle. Det står klart att vi kan tjäna pengar på våra kroppar även utan att avyttra någon av dess delar – prostitution är ett illustrativt och kontroversiellt exempel. Sådana verksamheter förutsätter och förstärker dock i minst lika hög grad en syn på kroppen som medel snarare än mål i sig. De riskerar också att medföra en instrumentaliserad syn på människan i sig, just eftersom de inte låter sig lokaliseras till en enskild kroppsdel som uppfattas som skiljd från individens essens.

I detta avseende är inte minst surrogatmodraskapet problematiskt. Vilken del av mig är det som är gravid? Är det min livmoder jag hyr ut – eller de innersta skrymslena av min mänskligheits ekande rum? Om jag förmår separera min förmåga att bära ett barn från det som jag upplever vara mitt jag, hur formar det min syn på mig själv? Att denna typ av verksamhet på något väsentligt vis skulle skilja sig från prostitution är inte heller uppenbart.

Förespråkare för en syn på kroppen som egendom betonar gärna hur ägandeskapet fungerar som ett skydd för kroppslig integritet. Detta är i praktiken sant, men vittnar om en utarmning av

värdebegreppet: vi förstår det värdefulla enbart som det som kan ägas. För att vi skall kunna tala om någots värde måste det förtingligas och separeras från oss själva. Äganderätten utgör således ett skydd, men lämnar inte den kropp som skyddas opåverkad.

När vi åtnjuter rätten att sälja vår ena njure, hyra ut vår livmoder eller tjäna pengar på vår sperma har vi vunnit friheten att nyttja våra egna kroppar som egendom. Men vi har samtidigt gått med på att reducera kroppen till inkomstkälla, mekanisk funktion och estetiskt objekt, och därmed lämnat bakom oss en helhetssyn på oss själva som skulle kunna utgöra grund för en kärlek till den egna kroppen som går utöver den instrumentella. Kanske är förlusten av ett förkroppsligat jag större och mer djupgående än vi med ögon som inte längre är en integrerad del av oss är förmögna att se.

HELENA GRANSTRÖM

Helena Granström är författare, frilansskribent och doktorand i teoretisk fysik vid Stockholms universitet.